

OSVRTI

Osvrt 1. Uticaj snažnog demografskog pada na privredni rast u Srbiji i regionu

Saša Randelović¹

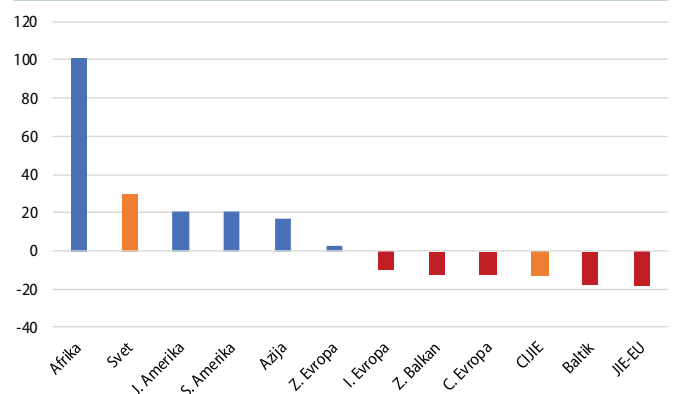
Do 2050. godine broj stanovnika u svetu povećaće se za gotovo 30%, pri čemu će rast biti ostvaren u gotovo svim regionima, osim u Centralnoj, Istočnoj i Jugoistočnoj Evropi (CIJIE), u kojoj će se broj stanovnika, usled negativnog prirodnog priraštaja i emigracije, smanjiti za preko 13%. Slično tome, procenjuje se da će u naredne tri decenije, broj stanovnika Srbije opasti za oko 15% (oko 1 milion ljudi), od čega će oko dve trećine pada predstavljati posledicu negativnog prirodnog priraštaja, a oko jedna trećina posledicu emigracije. Snažan pad broja stanovnika uticaće na smanjenje kontingenta radne snage u Srbiji za oko petinu, što je, iako nešto manje od proseka zemalja CIJIE (gde će kontingent opasti za oko četvrtinu), veoma značajno. Osim toga, starenje stanovništva, uticaće negativno na ukupnu faktorsku produktivnost. Stoga se procenjuje da će usled smanjenja broja i starenja stanovništva, te pada produktivnosti, prosečna stopa rasta BDP po glavi stanovnika u naredne tri decenije u Srbiji biti niža za oko 0,8 pp, što znači da će BDP po glavi stanovnika do 2050. biti manji za gotovo četvrtinu, u odnosu na iznos koji bi bio ostvaren da nema negativnih demografskih kretanja. Efekte negativnih demografskih kretanja moguće je znatnije ublažiti (ali ne i neutralisati) merama javnih politika, i to pre svega merama koje bi podstakle radnu aktivaciju. Za usporavanje negativnih migracionih trendova, kao i za ublažavanje negativnih trendova u pogledu nataliteta, pored brže stope privrednog rasta, potrebno je napraviti i zaokret u opštem institucionalnom okruženju. Negativne posledice moguće je ublažiti i politikama usmerenim na rast produktivnosti, što bi podrazumevalo unapređenje sistema obrazovanja, te povećanje ukupnog nivoa investicija.

Dugoročni demografski trendovi u Centralnoj i Istočnoj Evropi i Srbiji

Demografska kretanja, u smislu broja stanovnika i strukture stanovništva u znatnoj meri utiču na socijalno-ekonomske performanse zemlje, uključujući i dinamiku privrednog rasta i održivost fiskalne pozicije. Procene Ujedinjenih nacija² pokazuju da će od 2017. do 2050. godine svetska populacija ostvariti rast od gotovo 30%,

sa 7,5 na preko 9,7 mlrd. ljudi. Najveći uticaj na snažan rast svetskog stanovništva do 2050. godine imaće veliki porast broja stanovnika u Africi, koji će se u ovom periodu duplirati, kao i solidan rast broja stanovnika u Južnoj i Severnoj Americi, kao i u Aziji – za oko petinu. U ovom periodu se očekuje i blagi rast broja stanovnika u Zapadnoj Evropi (za oko 3%). S druge strane, u periodu od 2017. do 2050. godine, broj stanovnika u zemljama CIJIE će se osetno smanjiti – za preko 13% (Grafikon 1.), i to usled negativnog prirodnog priraštaja, kao i usled emigracije. Shodno tome, region CIJIE će u narednim decenijama biti jedan od najugroženijih u svetu, kada je reč o demografskim trendovima, što može imati značajne ekonomske i socijalne posledice.

Grafikon 1. Promena broja stanovnika u svetu od 2017. do 2050. godine (u %)



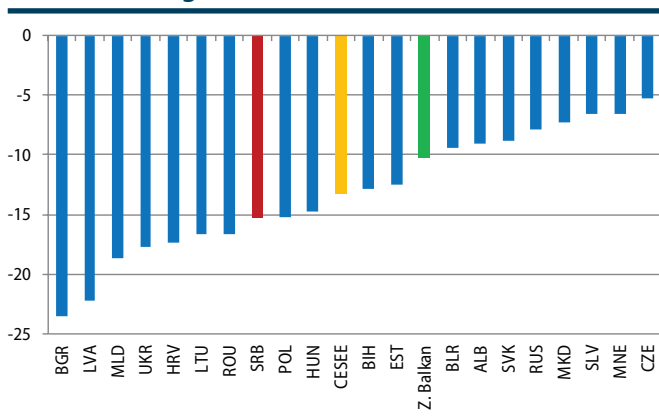
Izvor: UN World Population Projections, Batog et al. (2019) i obračun autora

Posmatrano na nivou regiona CIJIE, najveći pad broja stanovnika (od blizu 20%) biće zabeležen u zemljama Jugoistočne Evrope – članicama EU (JIE-EU), a zatim u Baltičkim zemljama, dok će pad broja stanovnika u Centralnoj Evropi, Istočnoj Evropi i na Zapadnom Balkanu, biti nešto manji, ali i dalje značajan. Očekivani pad broja stanovnika će se kretati u rasponu od oko 5% u Češkoj, do preko 23% u Letoniji i Bugarskoj.

Prema istim procenama, u periodu od 2017. do 2050. godine, broj stanovnika u Srbiji će se smanjiti za oko 15%, tj. za preko 1 milion stanovnika. Očekivani pad broja stanovnika u Srbiji veći je od proseka zemalja CIJIE, kao i Zapadnog Balkana (Grafikon 2.). Svega sedam, od 20 posmatranih država CIJIE će u ovom periodu ostvariti veći pad broja stanovnika od Srbije.

¹ Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet i QM

² World Population Prospects 2019. Dostupno na: <https://population.un.org/wpp/>

Grafikon 2. Promena broja stanovnika u zemljama CIJIE do 2050. godine (u %)

Izvor: UN World Population Projections, Batog et al. (2019) i obračun autora

Na kretanje broja stanovnika u zemljama CIJIE utiće prirodni priraštaj, kao i migracije. U 10 od 20 zemalja CIJIE, uključujući i Srbiju, oba faktora (i prirodni priraštaj i migracije) će imati negativan uticaj na broj stanovnika, dok će u preostalim zemljama bar jedan od ova dva faktora delovati negativno.

Stopa fertiliteta, koja pokazuje broj rođene dece po jednoj ženi, u CIJIE iznosi između 1,2 i 1,8, što je znatno ispod iznosa potrebnog za prostu reprodukciju (2,1), iz čega se zaključuje da će prirodni priraštaj imati negativan uticaj na broj stanovnika u regionu CIJIE, tačnije u 16 od 20 zemalja iz ovog regiona.³ Stopa fertiliteta će, prema procenama Ujedinjenih nacija, i u Srbiji, u naredne tri decenije takođe biti vrlo niska, i kretaće se u rasponu između 1,4 i 1,5, što znači da će negativan prirodni priraštaj imati snažan negativan uticaj na demografska kretanja u Srbiji.

Kada je reč o migracijama, 14 od 20 zemalja CIJIE će u naredne tri decenije imati neto smanjenje broja stanovnika usled migracija, koje će najizraženije biti u Albaniji (pad broja stanovnika za oko 12%), dok će preostalih šest zemalja (Češka, Rusija, Mađarska, Slovenija, Belorusija i Slovačka) imati neto priliv stanovništva po osnovu migracija. Procenjuje se da će u Srbiji, do 2050. godine smanjenje broja stanovnika usled migracija iznositi oko 5%, tako da će svega dve zemlje CIJIE (Albanija i Letonija) imati veći relativni neto odliv stanovništva od Srbije, po ovom osnovu. Iz navedenog se zaključuje, da će od ukupnog pada broja stanovnika u Srbiji u naredne tri decenije, dve trećine biti posledica negativnog prirodnog priraštaja, a jedna trećina posledica migracija, dok je u zemljama CIJIE u proseku uticaj ove dve grupe faktora ujednačen. Osim smanjenja ukupnog broja stanovnika, u zemljama CIJIE se usled negativnog prirodnog priraštaja i rasta očekivane

3 U svim zemljama osim u Turskoj, Albaniji, Severnoj Makedoniji i Crnoj Gori

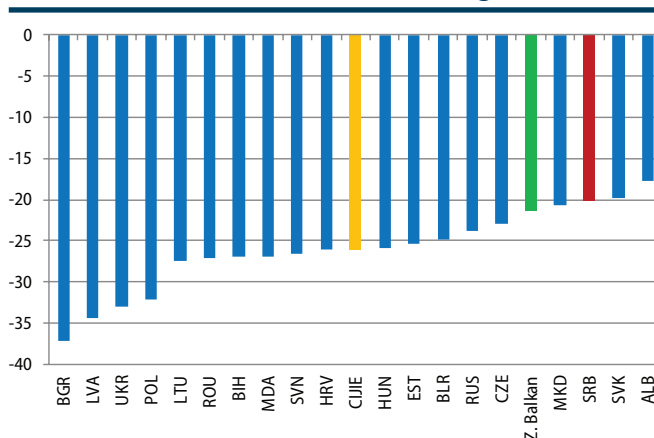
dužine života (za oko 4 godine, do 2050.), očekuje i dalje starenje stanovništva, tj. rast učešća starije stanovništva u ukupnoj populaciji, što takođe može imati ekonomske i socijalne posledice.

Uticaj demografskih trendova na determinante i dinamiku privrednog rasta

Prema standardnim teorijskim modelima, privredni rast zavisi od raspoloživosti ljudskog i fizičkog kapitala, kao i od tehnološkog progresa, odnosno produktivnosti faktora proizvodnje. Demografska kretanja mogu uticati na dinamiku privrednog rasta i preko raspoloživosti radne snage, kao i preko produktivnosti.

Demografska kretanja i raspoloživost radne snage

Kao posledica pada broja stanovnika, kao i starenja stanovništva, do 2050. godine se očekuje snažan pad kontingenta radne snage, koji čine radno sposobna lica starosti od 15 do 64 godine, u CIJIE za oko 26%. Najizraženiji pad kontingenta radne snage, za preko 37% biće zabeležen u Bugarskoj, a visok pad od preko 30% biće ostvaren i u Letoniji, Ukrajini i Poljskoj. S druge strane, nešto niži, ali i dalje relativno visok pad od oko 20% biće ostvaren u Slovačkoj, Srbiji i Makedoniji (Grafikon 3.). Preciznije, procenjuje se da će od 2015. do 2050. godine kontingent radne snage u Srbiji biti smanjen za oko 20%, tj. za oko 800-900 hiljada ljudi.

Grafikon 3. Promena broja radno aktivnog stanovništva u CIJIE od 2015. do 2050. godine (u %)

Izvor: UN World Population Projections, Batog et al. (2019) i obračun autora

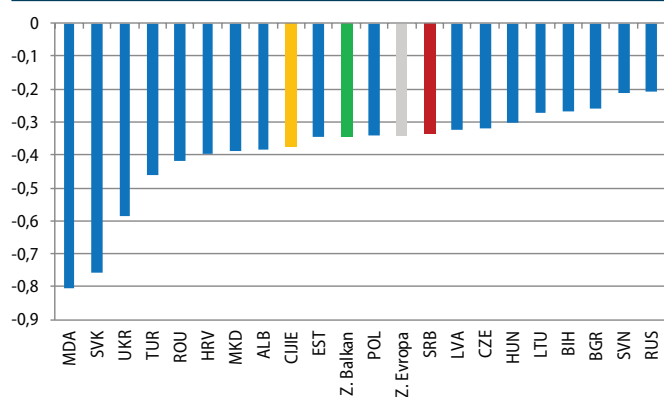
Demografska kretanja i ukupna faktorska produktivnost

Transmisioni mehanizam, preko kojeg demografska kretanja utiču na faktorsku produktivnost je složeniji od uticaja na raspoloživost radne snage. Ekonomska teorija sugeriše da demografska kretanja mogu imati

trojaki uticaj na faktorsku produktivnost: pozitivan, negativan i efekat aglomeracije (Batog et al, 2019). S pozitivne strane gledano, iskustvo koje se akumulira sa godinama, pozitivno utiče na produktivnost, a osim toga, i smanjenje kontingenta radne snage, stvara podsticaje za inovacije i automatizaciju, kako bi se potrebe stanovništva zadovoljile. S druge strane, fizičke i mentalne sposobnosti, kao i prilagodljivost na promene opadaju sa godinama.

Rezultati empirijskih istraživanja pokazuju značajan pad prosečnog nivoa veština tokom radnog veka u zemljama CIJIE (EBRD, 2019). Takođe, sa starenjem stanovništva, isplativost inovacija i sklonost društva ka preduzetništvu opadaju, što takođe može negativno uticati na ukupnu produktivnost. Osim toga, rezultati istraživanja pokazuju da je sklonost ka generisanju ideja i inovacija povezana sa starosnom strukturom, te da je kreativnost u tom pogledu, u proseku, na vrhuncu u četrdesetim godinama života. Empirijska istraživanja, zasnovana na makroekonomskom, kao i na mikroekonomskom pristupu, po pravilu pokazuju da negativni efekat prevladava nad pozitivnim i efektom aglomeracije, te da ukupna faktorska produktivnost raste do četrdesetih godina života, a da nakon toga opada, usled čega starenje stanovništva ima neto negativna uticaj na ukupnu faktorsku produktivnost (Feyrer 2007, Batog et al, 2019). Tako, rezultati pomenutih istraživanja pokazuju da povećanje učešća radnika starijih od 55 godina, u kontingentu radne snage, za 1 pp. utiče na smanjenje proizvoda po radniku za 0,7-0,8 pp, pri čemu se najveći deo tog pada (oko 0,6 pp.) duuguje padu ukupne faktorske produktivnosti.

Grafikon 4. Uticaj demografskih kretanja na ukupnu faktorsku produktivnost u CIJIE do 2050. godine (u %)



Izvor: Batog et al. (2019)

Prema procenama Ujedinjenih nacija, od 2015. do 2050. godine, udeo radnika starijih od 55 godina, u kontingentu radne snage u CIJIE će se povećati sa 15,75% na 22%, što će negativno uticati na produktivnost. Tako će, usled starenja stanovništva, u proseku ukupna faktorska

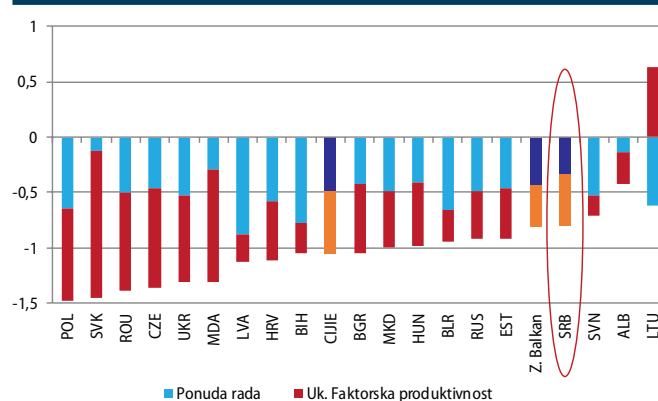
produktivnost, od 2020. do 2050. godine opadati za oko 0,4 pp, pri čemu će taj pad u Srbiji biti nešto manji, i iznosiće oko 0,34 pp, što je približno proseku zemalja Zapadnog Balkana.

S druge strane, u CIJIE će sve do sredine 2040-ih, udeo visoko produktivnog stanovništva (od 45 do 55 godina starosti) u CIJIE rasti, dok će u Zapadnoj Evropi u većem delu perioda opadati, tako da će negativan uticaj demografskih kretanja na ukupnu faktorsku produktivnost u CIJIE ipak biti nešto manji nego u Zapadnoj Evropi.

Demografska kretanja i privredni rast

Demografska kretanja, koja karakteriše smanjenje broja stanovnika i starenje stanovništva uticaće na smanjenje kontingenta radne snage, kao i na ukupnu faktorsku produktivnost u CIJIE. Tako će prosečna godišnja stopa realnog rasta BDP-a od 2020. do 2050. godine u CIJIE biti za oko 1,5 pp. niža zbog negativnih demografskih trendova, pri čemu je negativan uticaj smanjenja ponude rada u proseku duplo snažniji od negativnog uticaja pada faktorske produktivnosti. Međutim, budući da će u ovom periodu ukupan broj stanovnika takođe biti osetno smanjen, relevantniji pokazatelj ekonomskih posledica negativnih demografskih trendova je kretanje BDP-a po glavi stanovnika. Tako će, u ovom razdoblju, prosečna stopa realnog rasta BDP-a po glavi stanovnika u CIJIE, zbog negativnih demografskih trendova biti u proseku niža za oko 1 pp. Najveći negativan biće zabeležen Poljskoj, Slovačkoj, Rumuniji i Češkoj, i to dominantno zbog osetnog pada ukupne faktorske produktivnosti (Grafikon 5.).

Grafikon 5. Uticaj demografskih kretanja na stopu privrednog rasta per capita u CIJIE do 2050. godine (u %)



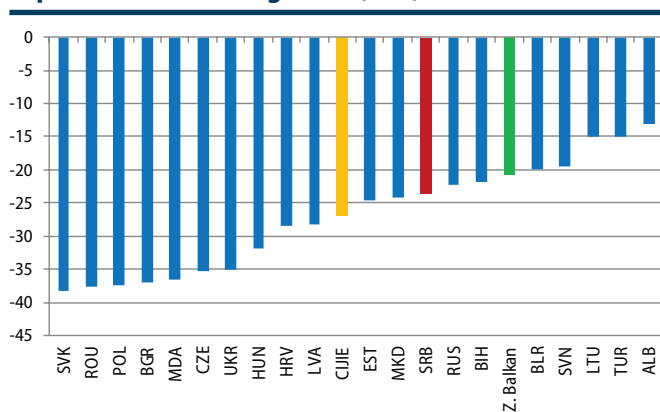
Izvor: Batog et al. (2019)

Prosečna stopa realnog rasta BDP-a po glavi stanovnika u Srbiji će, u naredne tri decenije, usled demografskih kretanja, biti u proseku niža za oko 0,8 pp, što je približno proseku zemalja Zapadnog Balkana i nešto manje od

proseka zemalja CIJIE. Oko tri petine pomenutog usporavanja dinamike BDP per capita u Srbiji posledica je pada ukupne faktorske produktivnosti, a preostale dve petine predstavljaju posledicu smanjenja ponude rada.

Posledično, ukupna realni BDP u CIJIE će 2050. godine, usled negativnih demografskih kretanja, biti u proseku manji za oko 35%, u poređenju sa scenariom u kojem nema demografskih promena, dok će ukupan realni BDP po glavi stanovnika u proseku biti manji za oko 27%. Oportunitetni trošak, u smislu izgubljenog BDP po glavi stanovnika, će biti naročito velik (preko 35%) u Slovačkoj, Rumuniji, Poljskoj i Bugarskoj, dok će najmanji (ispod 15%) biti u Albaniji i Sloveniji (Grafikon 6.). Realni BDP po glavi stanovnika će u Srbiji do 2050. godine biti manji za preko 23%, usled negativnih demografskih trendova, što predstavlja nešto veći gubitak nego u zemljama Zapadnog Balkana, ali manji u odnosu na prosek CIJIE

Grafikon 6. Uticaj demografskih kretanja na GDP per capita u CIE do 2050. godine (u %)



Izvor: Batog et al. (2019)

I pored usporavanja rasta privredne aktivnosti usled negativnih demografskih kretanja, zemlje CIJIE će i u naredne tri decenije ostvarivati nešto brži privredni rast od zemalja Zapadne Evrope, tako da će se i u tom periodu nastaviti umerena ekonomska (dohodna) konvergencija, ali će ona, zbog demografskih faktora, biti znatno sporija. Tako se procenjuje da će se do 2050. godine prosečan BDP po glavi stanovnika u CIJIE povećati sa 52% na 60% proseka zemalja Zapadne Evrope, dok bi, da nema negativnih demografskih kretanja, taj rast bio znatniji, odnosno BDP po glavi stanovnika u CIJIE bi u naredne tri decenije iznosio oko 74% proseka Zapadne Evrope (Batog et al, 2019).

Slični rezultati se mogu očekivati i u Srbiji. Bez demografskih promena, BDP per capita u Srbiji bi u naredne tri decenije porastao sa oko 25%, na preko 45% proseka Zapadne Evrope, što znači da će negativna demografska kretanja imati veoma snažan negativan

uticaj na ekonomsku konvergenciju Srbije sa razvijenim evropskim zemljama.

Politike usmerene na posledica negativnih demografskih trendova u Srbiji

Ukupna demografska kretanja posledica su dinamike nataliteta i migracija. Osim toga, na raspoloživost i strukturu radne snage, kao i na ukupne ekonomske performanse zemlje, pored toga utiče i stepen iskorišćenosti, kao i produktivnost rada postojećih resursa. Shodno tome, mere javnih politika, koje bi mogle da ublaže negativne demografske trendove, i posledične negativne ekonomske posledice, se mogu grupisati u politike u domenu podsticanja nataliteta, u domenu migracija, te u domenu aktivacije resursa i povećanja produktivnosti.

Natalitet

Za razliku od značajnog broja zemalja CIJIE, u kojima su negativna demografska kretanja u većoj meri posledica emigracije, nego negativnog prirodnog priraštaja, u Srbiji je negativan natalitet značajnija determinanta ukupnih demografskih kretanja. Shodno tome, postavlja se pitanje da li se, i kakvim politikama, može uticati na ublažavanje negativnih natalitetnih trendova izraženih poslednjih nekoliko decenija. Kao što je prethodno pomenuto, stopa fertiliteta u Srbiji iznosi oko 1,4 (1,4 deteta po jednoj ženi), što je niže od proseka CIJIE, i znatno niže od limita proste reprodukcije (2,1). Odluka o rađanju je uslovljena velikim brojem faktora, od kojih posebno značajan ima predvidljivost u pogledu materijalno-finansijskih uslova (zaposlenje, nivo dohotka, uslovi stanovanja, uslovi obrazovanja, dostupnost i kvalitet zdravstvene zaštite i sl.), kao i društveno i kulturološko okruženje. Shodno tome, pro-natalitetne politike, koje se sprovode kroz jednokratne ili višekratne isplate socijalnih naknada u određenom vremenskom periodu, prema empirijskim istraživanjima, u manje razvijenim zemljama imaju vrlo ograničen uticaj na natalitet (Kalwij 2010). Takve politike u određenoj meri utiču na ranije rađanje, pre nego na broj rođene dece.

U Srbiji, roditeljski dodatak predstavlja osnovni instrument pro-natalitetne politike, ali se ona sprovodi i kroz druge politike – npr. Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju predviđena je dodela bonus godina radnog staža ženama po osnovu rođene dece. Iako je poslednjim talasom reformi sistema roditeljskog dodatka on znatno povećan, bez osetnijeg iskoraka po drugim pitanjima, bitnim za odluku o rađanju, efekat ove reforme će verovatno biti ograničen. Iskustva

drugih zemalja pokazuju da su politike koje smanjuju oportunitetne troškove roditeljstva znatno učinkovitije u podsticanju nataliteta, od programa direktne finansijske podrške. Porodiljsko bolovanje u Srbiji je ograničeno na 52 nedelje, dok se u Evropi kreće od 6 nedelja (u Portugalu), do 52 nedelje (u Bugarskoj), pri čemu evropski prosek iznosi 22 nedelje, što znači da je ovaj sistem kod nas već izdašan u poređenju sa drugim zemljama. S druge strane, znatan prostor za unapređenje postoji u pogledu povećanja dostupnosti kvalitetnih obdaništa, kao i u pogledu povećanja šansi za aktivno uključivanje žena na tržište rada nakon porođaja.

U cilju ublažavanja negativnih trendova u pogledu nataliteta potrebno je raditi na unapređenju prethodno pomenutih uslova. Ipak, efekti tih mera, čak i kada bi one bile efikasno dizajnirane i primenjene, se mogu očekivati tek u narednih 20-30 godina. To znači, da je za ublažavanje negativnih demografskih trendova, pored natalitetnih mera, potrebno paralelno raditi na ublažavanju negativnih migracionih trendova, kao i na aktivaciji i produktivnijoj iskorišćenosti postojećih resursa.

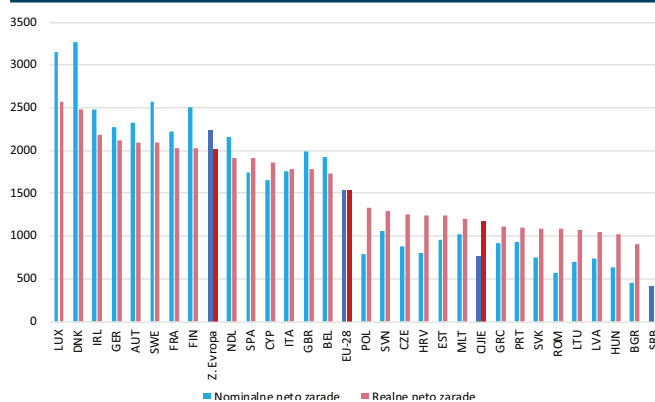
Migracije

Prema rezultatima empirijskih istraživanja (Atoyan et al, 2016), glavni faktori koji utiču na odluku o iseljavanju iz zemalja Istočne Evrope su razlika u dohotku, tj. realna dohodna premija koja se može ostvariti preseljenjem, zatim razlika u šansama za zapošljavanje, kao i razlika opštem kvalitetu institucija. Osim toga, dizajn i izdašnost sistema socijalne zaštite u razvijenim zemljama, takođe može predstavljati relevantan faktor privlačenja, naročito kod niže kvalifikovanih lica. Rezultati pomenute studije takođe ukazuju da je relativni značaj pomenutih faktora različit u zavisnosti od nivoa kvalifikacija lica. To je posebno slučaj sa uticajem kvaliteta opšteg institucionalnog okruženja, koji je posebno značajan u pogledu odluke o migraciji visokokvalifikovanih radnika.

Razlika u dohotku, prema velikom broju empirijskih istraživanja, predstavlja jedan od najsnažnijih pokretača emigracije. U tom pogledu, podaci o prosečnoj mesečnoj neto zaradi u evrima (Grafikon 7.) pokazuju da je ona u 2018. godini, u Srbiji bila niža nego u bilo kojoj zemlji članici EU, odnosno da je u zemljama Zapadne Evrope, prosečna zarada bila veća za oko 5,3 puta nego u Srbiji, dok je prosek u EU-28 bio za 3,7 puta veći nego u Srbiji, a prosek u CIJIE za oko 1,8 puta veći nego u Srbiji. S obzirom da između Srbije i pomenutih zemalja postoji i razlika u pogledu opšteg nivoa cena i kupovne snage jedinice dohotka, te polazeći od pretpostavke da migranti tragaju za premijom u realnoj kupovnoj snazi,

a ne u nominalnom dohotku, kao relevantan parametar za poređenje može se uzeti realna neto zarada iskazana u evrima, koja je izračunata tako što su nominalne neto zarade korigovane za razliku u indeksu opšteg nivoa cena, pri čemu je kao referentna vrednost korišćen prosečan nivo cena u EU-28. I kada se u obzir uzme razlika u kupovnoj snazi dohotka, dobijaju se slični zaključci – prosečna realna neto zarada u Zapadnoj Evropi je veća za 2,4 puta nego u Srbiji, u EU-28 je veća u proseku za oko 1,8 puta, a u zemljama CIJIE za oko 1,4 puta.

Grafikon 7. Prosečne mesečne neto zarade u Evropi u 2018. godini (u evrima)

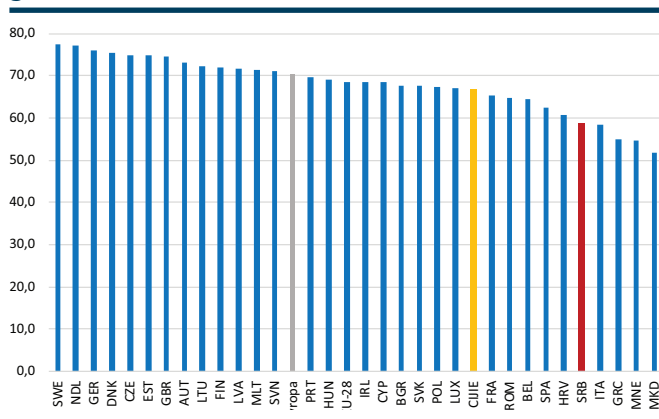


Izvor: Obračun autora, na osnovu podataka Eurostata

Imajući u vidu da su zarade u Srbiji u odnosu na produktivnost već relativno visoke (na šta ukazuje i visoko učešće lične potrošnje u BDP-u), kao i činjenicu da je razlika u zaradama između Srbije i razvijenih evropskih zemalja veoma velika, ocenjuje se da će ovaj faktor i u narednom, dužem, periodu nastaviti da bude veoma relevantan, te da njegovo delovanje nije moguće znatnije direktno ublažiti merama javnih politika. Povećanje minimalne zarade, nešto brži rast zarada u javnom sektoru ili smanjenje fiskalnog opterećenja rada, uticali bi u kratkom roku na malo smanjenje jaza u realnim zaradama, što ne bi znatnije usporilo emigracione trendove, pri čemu bi neke od tih mera (brži rast zarada u javnom sektoru i veliko povećanje minimalnih zarada) negativno uticale na dinamiku budućeg privrednog rasta. Shodno tome, zaključuje se da je za ublažavanje delovanja ovog značajnog faktora, ključno obezbediti dinamičan i održiv rast privrede od 4-5% godišnje u dužem vremenskom periodu, što bi dugoročno uticalo i na blago smanjenje jaza u zaradama. Osim toga, potrebno je, revidirati politiku zarada u javnom sektoru, kroz uvođenje dobro odmerenih platnih razreda, te obezbediti da politika indeksacije zarada u narednom periodu nešto više nagrađuje najproduktivnije radnike, kao i ona zanimanja kod kojih su emigracioni trendovi najizraženiji.

Razlika u šansama za zapošljavanje, takođe predstavlja relevantan faktor koji utiče na odluku o emigraciji. Podaci iz Ankete o radnoj snazi pokazuju da je stopa neaktivnosti na tržištu rada u Srbiji veoma visoka, a da je stopa zaposlenosti, radno aktivnog stanovništva, starosti od 15–64. godine, među najnižima u Evropi. Tako je stopa zaposlenosti u Zapadnoj Evropi viša za gotovo petinu nego u Srbiji, dok je u zemljama CIJIE viša za gotovo 14%. Veliki jaz u stopama zaposlenosti između Srbije i razvijenih evropskih zemalja ukazuje da su i razlike u šansama za zapošljavanje takođe znatne, što takođe utiče na odluku ljudi o emigraciji. Za osetnije smanjenje ovog jaza, potrebno je znatno ubrzanje rasta privredne aktivnosti, a preduslov za to je povećanje investicija, i to pre svega domaćih, kako privatnih, tako i javnih.

Grafikon 8. Stope zaposlenosti populacije 15-64 godine (u %)



Izvor: Obračun autora, na osnovu podataka Eurostata

Kvalitet institucija i sistem vrednosti, takođe predstavljaju bitnu determinantu emigracionih trendova. Rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da su emigranti iz zemalja CIJIE po pravilu, u proseku mlađi, od stanovništva koje u tim zemljama ostaje (Atoyan et al, 2016). Slična situacija je i u Srbiji, gde je među emigrantima sve veći broj mladih, visokokvalifikovanih, od kojih neki i ovde ostvaruju relativno visoke zarade (npr. zaposleni u IT sektoru, finansijama i sl.). Na njihovu odluku o (ne)iseljavanju ne utiče samo visina zarade, već i opšti uslovi života i rada, koje u ekonomiji nazivamo institucijama. To potvrđuju i rezultati pomenutog istraživanja, koji pokazuju da je kvalitet institucionalnog okruženja posebno značajan faktor u odluci o emigraciji visokokvalifikovanih lica. Preokretanje trenda iseljavanja mladih, visokoobrazovanih, kao i iniciranje njihovog povratka, predstavlja značajnu šansu za ublažavanje demografskih problema Srbije, budući da je reč o ljudima čija je stvaralačka produktivnost visoka, a koji osim toga, mogu da doprinesu i poboljšanju natalitetnih trendova. Da bismo to ostvarili, neophodno je napraviti

suštinski zaokret u pogledu kvaliteta institucija, gde Srbija poslednjih godina, gotovo kontinuirano nazaduje. To znači da je potrebno početi izgradnju društvenog sistema u kojem ljudi mogu efikasno da ostvare pravo na kvalitetnu zdravstvenu zaštitu i obrazovanje, pravnu sigurnost, zdravu životnu sredinu, te da razvijaju porodicu u bezbednom društvu, zasnovanom na pozitivnim vrednostima, u kojem ne postoji tolerancija na korupciju, kriminal, kič i nekulturu, u kojem se vrednuje pravo znanje, verifikovano kroz kvalitetne diplome, i vrši pozitivna selekcija i nagrađivanje prema zaslugama i rezultatima. Da bi se to ostvarilo, neophodno je napraviti korak ka uspostavljanju inkluzivnih institucija, koje bi generisale moderne zakone, na čijoj primeni bi se beskompromisno istrajavalo.

Aktivacija resursa i unapređenje produktivnosti

Radna aktivacija stanovništva može u znatnoj meri da ublaži negativne efekte demografskih kretanja na ponudu rada. Stopa aktivnosti na tržištu rada u Srbiji iznosi oko 67%, što je za oko 9% manje od proseka CIJIE, a za oko 10% niža od proseka EU. Nižu stopu aktivnosti na tržištu rada imaju samo 3 zemlje CIJIE – Moldavija, Turska i BiH. Podizanje aktivnosti na tržištu rada na prosek zemalja CIJIE bi doveo do rasta broja aktivnih za preko 400 hiljada, čime bi se negativni efekti demografskih kretanja na ponudu rada gotovo prepolovili.

Povećanje aktivnosti na tržištu rada uglavnom se ostvaruje produženjem radnog veka, tj. podizanjem granice za penzionisanje, kao i primenom različitih mera poreske i socijalne politike, te politike tržišta rada. Sprovedenim penzijskim reformama u Srbiji je starosna granica za muškarce već podignuta na 65 godina, a za žene će ona dostići taj nivo postepeno, do 2032. godine, čime će se uslovi penzionisanja uskladiti sa uobičajenom evropskom praksom. Osim toga, po ugledu na praksu u gotovo svim evropskim zemljama, uvedeni su i penali za prevremeno penzionisanje, što takođe podstiče zadržavanje starijih na tržištu rada. Stoga u srednjem roku nema potrebe za značajnijim dodatnim korekcijama starosne granice za penzionisanje, iako će u dugom roku verovatno i to pitanje ponovo postati relevantno, budući da se očekuje da prosečna očekivana dužina života u Srbiji do 2050. godine poraste za 3–4 godine. Stoga bi, u cilju radne aktivacije stanovništva, fokus trebalo da bude na reformama poreske i socijalne politike, koje bi povećale isplativost zapošljavanja. Tu se misli na smanjenje fiskalnog opterećenja rada, reformu sistema oporezivanja niskih zarada lica koja rade nepuno radno vreme, reformu sistema socijalne pomoći, tako da budu dodatno nagrađena siromašna lica koja ostvaruju neku zaradu na tržištu, kao i na unapređenje sistema aktivnih

politika tržišta rada, naročito u pogledu prekvalifikacija, kao i razvoj sistema permanentnog obrazovanja i usavršavanja odraslih.

Aktivacija ostalih ekonomskih resursa takođe može imati pozitivan uticaj na ekonomska kretanja u dugom roku. Tako je u Srbiji značajan deo poljoprivrednog zemljišta neobrađen. Merama poreske politike, kojima bi se posedovanje neobrađenog zemljišta učinilo neisplativim, taj problem bi mogao biti ublažen. Osim toga, iako je prethodnih par godina napravljen iskorak u pogledu privatizacije državnih preduzeća, i dalje postoji značajan broj preduzeća (i imovine u tim preduzećima) koji nije ekonomski aktivan. Stoga bi ubrzanje procesa privatizacije, koja bi se realizovala na transparentan način, te ubrzanje stečajnih procedura, pomoglo da se određeni deo te imovine ekonomski aktivira.

Obrazovanje, u uslovima pada kontingenta radne snage, može predstavljati značajan mehanizam za unapređenje produktivnosti rada, čime bi se delimično ublažili negativni efekti smanjenja ponude rada. U tom smislu, nastavak reforme osnovnog i srednjeg obrazovanja, te uvođenje reda u sistem visokog obrazovanja, predstavljaju solidnu šansu. U pogledu visokog obrazovanja, potrebno je uvesti međunarodno uporedive standarde akreditacije, te obezbediti njihovu doslednu i preciznu primenu, sa ciljem da usluge obrazovanja pružaju ustanove koje zaista poseduju odgovarajuće resurse u smislu stručnosti i kompetencija. Takođe bi trebalo obezbediti da se zapošljavanje u javnom sektoru, koji u Srbiji predstavlja najvećeg poslodavca, vrši na bazi stvarnih znanja i veština, a ne samo na osnovu formalno stečenih diploma, koje su neretko sumnjivog kvaliteta. Suzbijanje negativne selekcije u domenu obrazovanja i zapošljavanja, te sankcionisanje kršenja pravila akademske čestitosti, pozitivno bi uticali na unapređenje opšteg sistema vrednosti, kao i na podsticaj mladih ljudi za traganje za kvalitetnim obrazovanjem, pre nego za brzim sticanjem diploma.

Investicije u fiksnu imovinu, pozitivno utiču na ukupnu produktivnost. Ovo je naročito bitno, imajući u vidu da se značajan deo očekivanog usporavanja rasta BDP usled demografskih kretanja, u Srbiji duguje padu produktivnosti. Prema rezultatima brojnih empirijskih analiza (Arsić et al, 2019), ukupne investicije u Srbiji su u prethodni pet godina bile u proseku niže za oko 4-6% BDP-a u odnosu na prosek zemalja EU, CIJIE i Zapadnog Balkana, i to pre svega usled niskih javnih i domaćih privatnih investicija. Osetnije povećanje javnih investicija, uz uvođenje rigoroznog mehanizma selekcije projekata, zasnovanog na ekonomskim kriterijumima, te unapređenje opštih uslova poslovanja (smanjenje korupcije, unapređenje pravne sigurnosti i efikasnosti

državne administracije, i dr.) koje bi uticalo na rast domaćih privatnih investicija, predstavljaju osnovne mehanizme podizanja opšteg nivoa investicija. Povećanje privatnih investicija, te povećanje i unapređenje sistema raspodele javnih ulaganja u infrastrukturu, ali i u naučno-istraživačku delatnost, uz izgradnju inkluzivnih institucija i stvaranje ravnopravnih uslova poslovanja, delovali bi podsticajno i na razvoj i difuziju inovacija, što je takođe bitan mehanizam unapređenja produktivnosti.

Zaključak

Region CIJIE, uključujući i Srbiju, u narednim decenijama biće izložen veoma negativnim demografskim trendovima, usled negativne stope nataliteta, emigracije, kao i starenja stanovništva. Posledično, u Srbiji će doći do osetnog pada kontingenta radne snage, i to naročito kvalifikovane, što će postajati sve aktuelnije, kako proces pridruživanja Evropskoj uniji bude napredovao. Osim toga, starenje stanovništva, uz pad broja stanovnika, uticaće na pad ukupne faktorske produktivnosti, što će imati znatne negativne posledice po izgleda za privredni razvoj. Negativne posledice ovakvih trendova se verovatno ne mogu eliminisati, ali se dobro dizajniranim, i dosledno primenjenim merama javnih politika, mogu ublažiti. Tu se pre svega misli na primenu širokog skupa mera usmerenih na povećanje stope aktivnosti (i stope zaposlenosti) na tržištu rada, ali i na primenu brojnih reformi, koje bi pozitivno uticale na rast produktivnosti. Da bi se to ostvarilo, neophodno je stvoriti uslove za povećanje i unapređenje strukture investicija, kao i za unapređenje sistema obrazovanja. Takove promene uticale bi pozitivno na dinamiku privrednog rasta, što bi delovalo destimulativno na dalji odliv stanovništva. Međutim, da bi se taj odliv znatnije usporio, potrebno je pored razlike u ekonomskim mogućnostima, sprovesti i čitav niz promena u institucionalnom okruženju, koje bi vodile ka uspostavljanju društveno-političkog i ekonomskog okvira zasnovanog na pozitivnoj selekciji i pozitivnom sistemu vrednosti.

Literatura

- Arsić, M., Randelović, S. i Nojković, A., 2019. *Uzroci i posledice niskih investicija u Srbiji*, Zbornik radova "Ekonomska politika Srbije u 2019. godini". NDES i Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu
- Atoyan, M.R., Christiansen, L.E., Dizioli, A., Ebeke, M.C., Ilahi, M.N., Ilyina, M.A., Mehrez, M.G., Qu, M.H. and Raei, M.F., 2016. *Emigration and its economic impact on Eastern Europe*. International Monetary Fund.
- Batog, C., Crivelli, E., Ilyina, M.A., Jakab, Z., Lee, M.J., Musayev, A., Petrova, I., Scott, M.A. and Shabunina,

M.A., 2019. *Demographic Headwinds in Central and Eastern Europe*. International Monetary Fund.

European Bank for Reconstruction and Development. 2019. *Transition Report 2018–2019*. London.

Feyrer, J., 2007. Demographics and productivity. *The Review of Economics and Statistics*, 89(1), pp.100–109.

Kalwij, A., 2010. The impact of family policy expenditure on fertility in western Europe. *Demography*, 47(2), pp.503–519.

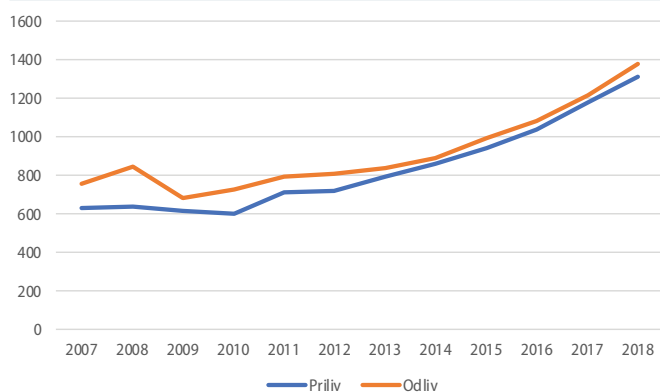
UN World Population Projections. Dostupno na: <https://population.un.org/wpp/>

Osvrt 2. Međunarodna konkurentnost srpskog turizma

Aleksandar Radivojević¹

U poslednjih 15 godina Srbija beleži pozitivne rezultate na međunarodnom tržištu turističkih usluga po osnovu većeg broja indikatora. Broj stranih turista povećan je 2,46 puta u prethodnoj godini u odnosu na 2007. godinu, dok je u istom periodu broj noćenja stranih turista porastao 2,48 puta². U istom periodu (2007–2018) ostvareni priliv od stranih turista povećan je za preko 2,1 puta (sa 630 miliona EUR na 1,3 milijarde EUR.³). Međutim, ni u jednoj od posmatranih godina Srbija nije zabeležila suficit u razmeni sa celim svetom, jer je odliv po osnovu odlaska turista iz Srbije van zemlje uvek bio veći od ostvarenog priliva (Tabela 1). Ipak, pozitivan rezultat je to što se deficit po osnovu razmene turističkih usluga sa svetom smanjuje.

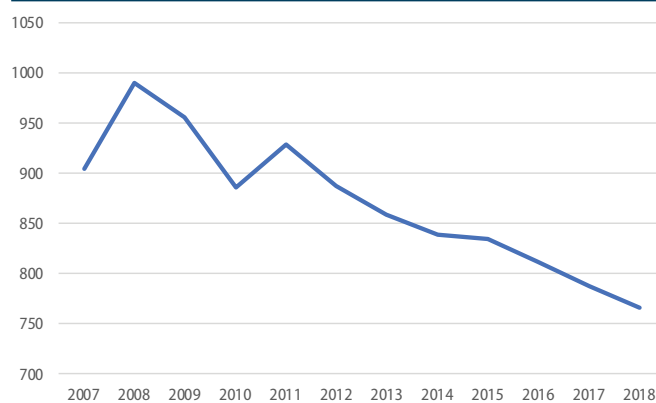
Tabela 1. Priliv novca od stranih turista i odliv po osnovu odlaska domaćih turista iz Srbije, u milionima EUR, 2007–2018. godina.



Izvor: NBS

Ovi podaci ukazuju na brži rast broja stranih turista od rasta ostvarenog prihoda od izvoza, što ukazuje na smanjivanje prosečne potrošnje po stranom turistu u Srbiji (Tabela 2), odnosno nedovoljan broj ili neodgovarajuću ponudu turističkih usluga u Srbiji.

Tabela 2. Kretanje prosečne potrošnje stranog turista u Srbiji, u EUR, 2007–2018. godina.



Izvor: Obračun autora na osnovu NBS i RZS podataka.

Analiza konkurentnosti srpskog turizma u ovom Osvrtu zasnovana je na Izveštaju o konkurentnosti putovanja i turizma Svetskog ekonomskog foruma. Prema ovom izveštaju Srbija zauzima 83. mesto od 140. zemalja koje izveštaj obuhvata. U odnosu na prethodni izveštaj, koji se odnosi na 2017. godinu, a u kojem je Srbija zauzimala 95. mesto (od 136 posmatranih zemalja u tom trenutku), ovaj rezultat predstavlja poboljšanje od 12 pozicija⁴. Poboljšanje od 12 pozicija ujedno je i najveće poboljšanje zabeleženo u ovogodišnjem izveštaju, a zanimljivo je da su isti rezultat uz Srbiju zabeležile upravo zemlje regiona, Albanija i Rumunija. Međutim, ukoliko posmatramo i procentualnu promenu u vrednosti indeksa možemo zaključiti da je prema ovogodišnjem izveštaju Srbija ostvarila najveći pomak u odnosu na sve posmatrane zemlje.⁵ U nastavku teksta umesto putovanja i turizma koristiće se termini turistički sektor koji je primerniji našoj terminologiji.

Ukoliko posmatramo period od 2007–2018. godine učešće turističkog sektora u BDP-u Srbije porastao je sa 1,6% na 2,4%, što ukazuje na rast njegovog značaja za domaću ekonomiju. Ovo je značajan rast ukoliko posmatramo trend kretanja učešća turističkog sektora u BDP-u uporedivim zemljama, koje se nalaze u Evropi i nemaju izlaz na more,

⁴ Srbija je ostvarila rast ukupne vrednosti indeksa konkurentnosti, od 0.2 poena, pa tako on iznosi 3.6 u 2019. u odnosu na 3.4 koliko je iznosio u prethodnom izveštaju.

⁵ Srbija je ostvarila procentualno povećanje indeksa od 7,2%, Albanija 6,9%, a Rumunija 5,2%.

¹ Fondacija za razvoj ekonomske nauke, Ekonomski fakultet
Koordinator istraživanja Svetskog ekonomskog foruma za Srbiju
² <http://www.stat.gov.rs/publikacije/publication/?p=12008>
³ https://www.nbs.rs/internet/cirilica/80/platni_bilans.html